

О. Ю. МАКАРЕНКО

ЗЕМЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Досліджено особливості земельних ділянок, що використовуються для надрокористування, враховуючи загальні риси, які притаманні будь-якій земельній ділянці, та особливості зазначеного виду. Ст. 19 ЗК України запропоновано доповнити новою категорією земель – землі для користування надрами у складі зазначеної категорії.

Ключові слова: надра, надрокористування, корисні копалини, земельна ділянка.

Исследованы особенности земельных участков, которые используются для недропользования, учитывая как общие черты, характерные для любых земельных участков, особенности определенных земельных участков. Ст. 19 ЗК Украины предлагается дополнить новой категорией земель – земли для использования недр в составе указанной категории.

Ключевые слова: недра, недропользование, полезные ископаемые, земельный участок.

The article researches particularities of land plots usable for mining industry allowing for as general features typical for every ground plots as features of concrete land parcels. The article 19 of the Land Code of Ukraine with a new category of land – lands for subsoil usage as a part of stated category.

Key words: subsoil, subsoil using, mineral resources, land plot.

Актуальність теми дослідження пояснюється тим, що при здійсненні надрокористування, особливо в умовах економічної кризи, надрокористувачі стикаються з певною кількістю проблемних питань, пов'язаних з таким природним об'єктом як земля. Відтак, необхідність продовжити наукове вивчення землі як об'єкту використання для надрокористування.

Науково-теоретичну базу дослідження є праці відомих науковців у галузі аграрного, земельного та екологічного права: Г.І. Балюк, Л.О. Бондаря, Н.С. Гавриш, О.В. Глотова, А.Й. Годованюка, С.В. Гошовського, В.К. Гуревського, П.Д. Індіченка, Т.М. Кілічава, Р.С. Кіріна, І.М. Козьякова, М.В. Красної, П.Ф. Кулініча, А.М. Мірошниченка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, С.О. Платонової, О.О. Погрібного, С.В. Разметаєва, В.І. Семчика, Н.І. Титової, Н.В. Черкаської, Ю.С. Шемшученка, В.З. Янчука та інших вітчизняних вчених-юристів.

В основу аналізу землі як об'єкта використання для надрокористування в першу чергу доцільно покласти загальні положення щодо землі, які повною мірою стосуються і виду її використання, що досліджується. Відповідно до ст. 14 Конституції України та згідно зі ст. 1 Земельного кодексу України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Як зазначає В. І. Андрейцев, еволюційність реформування земельних правовідносин – безболісний, найбільш логічний, послідовний і соціально виправданий процес удосконалення правового регулювання у сфері земельної реформи¹. Реформа земельних відносин дозволяє враховувати об'єктивні закономірності демократизації економіки, вибору організаційних форм володіння і користування землею залежно від її природних особливостей². Саме при використанні землі для надрокористування і проявляються зазначені об'єктивні закономірності.

Під землею як об'єктом земельних правовідносин, як вважає М.В. Шульга, необхідно розуміти найважливішу складову навколишнього природного середо-

вища, що представляє собою частину земної кори, яка є просторовою основою ландшафту, що знаходиться над надрами і використовується, як засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві або для розташування різних об'єктів³. Виявлені ним властиві специфічні особливості щодо землі проявляються і у разі її використання для надрокористування, серед яких, по-перше, вона не створена працею людини, тобто не є результатом, продуктом її діяльності; по-друге, вона не має споживчої вартості, хоча й задовольняє різні потреби; по-третє, земля в первісному вигляді не має вартості; по-четверте, вона територіально обмежена; по-п'яте, не належить до вільно відтворюваних чинників виробництва⁴.

Для уточнення землі, як об'єкту для надрокористування має значення з'ясування питання співвідношення власності на землю та надра, яке відноситься до достатньо дискусійних, незважаючи на наявність багатьох наукових робіт, присвячених цій проблемі.

Загальний правовий режим земель даної категорії, що відноситься до всіх видів землекористування, які входять до складу цих земель, діє на кожному з цих видів у відповідності до спеціального режиму, встановленому законом для земель промисловості, зв'язку, транспорту та ін.⁵

До земель промисловості відносяться землі надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних, допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд (ст. 66 ЗКУ)⁶.

Правовий режим земель має свої специфічні особливості, оскільки являє собою встановлений нормами і заснований на принципах земельного права порядок можливої і належної поведінки стосовно землі як об'єкту права власності, інших речових і зобов'язальних прав, управління і правової охорони, спрямований на забезпечення раціонального використання⁷.

Особливістю правового режиму земель є, на думку О. І. Крассова⁸, встановлення основного цільового призначення земель, зонування, обмеження прав, публічних сервітутів і встановлення дозволеного використання. Натомість Н. В. Ільницька особливості правового режиму земель розглядає з урахуванням цільового призначення земель, належності їх певним суб'єктам і правомочностей цих суб'єктів, повноважень державних органів по управлінню землями та рис, притаманних цьому об'єкту навколишнього природного середовища⁹.

Правовий режим як правова категорія виступає як особливий порядок законодавчого регулювання діяльності, дій чи поведінки фізичних і юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або на визначених об'єктах, що охоплює встановлення механізму забезпечення фактичної реалізації системи стимулів, гарантій, заборон, позитивних приписів, обмежень, а також їх компетентне виконання, застосування примусових заходів і притягнення винних до відповідальності¹⁰.

Автор приєднується до М.В. Шульги¹¹, який зазначає, що правовий режим земель залежить від питомої ваги юридично значимих елементів, що складають його основу. При цьому визначальним для правового режиму є основне цільове призначення землі.

Тісний зв'язок земельних ділянок, наданих для надрокористування, та надр і корисних копалин дозволяє при характеристиці перших використати характеристики останніх, що надаються у науковій літературі, а саме¹²: 1) надра й ресурси

(мінерально-сировинні, енергетичні, просторово-базисні, інформаційні тощо), які містяться в них, є творінням природи, а не результатом діяльності людини й суспільства¹³; 2) просторова маса надр, обсяг і розташування важко відтворні або взагалі не можуть бути прирощені шляхом суспільного виробництва; 3) надра, через свою вичерпність і невідтворюваність, обмежені кількісно і якісно; 4) надра є не всяким компонентом природи, а лише суспільно затребуваним (таким, що приносить вигоду суспільству та істотно для нього благополуччя); 5) надра не мають реальної вартості в строго економічному розумінні та не є товаром до вилучення, тобто до відділення від загального масиву; 6) надра в природному (незайманому) стані фізично нерухомі та непереміщувані в просторі; 7) надра є об'єктом захисту від надмірного й нерационального споживання; 8) відмова від їх використання запобігає зношуванню, деградації та приведенню в непридатний стан¹⁴.

Аналіз наведеного вказує на те, що відповідні ознаки притаманні і землі (земельним ділянкам), як об'єкту використання для надрокористування, що обумовлено саме природним походженням землі та надр.

Певна особливість притаманна земельним ділянкам, які передані у власність чи у користування і містять загальнопоширені корисні копалини, торф тощо. Так, п. «г» ст. 90 ЗКУ визначає право землевласників «використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф...». Аналогічне право мають землекористувачі згідно з п. «в» ст. 95 ЗКУ. А це означає, що незалежно від того, на якому титулі належить земельна ділянка, обсяг права користування надрами, підстави виникнення та припинення такого права у будь-якого землевласника або землекористувача, визначаються саме ст. 23 та ст. 26 КУпН. Отже, землевласники та землекористувачі в межах своєї земельної ділянки реалізують своє природоресурсне право, проте вони не зможуть і не будуть виступати як суб'єкти права власності на надра.

Особливості використання землі, наданої для гірничих розробок, установлено ст. ст. 66, 90, 91, 95, 96 ЗКУ, гл. 3 КУпН, Законом України «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 р., Положенням про порядок надання гірничих відводів і конкретизуються у відповідних рішеннях про надання таких ділянок. Користувачі земельних ділянок мають право вести забудову відповідно до цільового призначення наданих їм земель, використовувати лісові насадження, загальнопоширені корисні копалини для власних потреб, водні об'єкти для своїх потреб, якщо в рішенні не зазначене інше. Відповідно до ст. 27 КУпН землевласники та землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу й прісних підземних вод і права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку й умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках відповідними радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

Землекористувач та надрокористувач (що поєднані в одній особі) є носієм обов'язків, визначених характером правовідношення, суб'єктом якого він є. Через це його обов'язки можуть витікати з адміністративних, податкових, екологічних і цивільно-правових відносин, у яких він виступає як зобов'язаний суб'єкт¹⁵. Він зобов'язаний після закінчення дозволеної господарської діяльності приводити займані ним землі до стану, придатного для використання за їх попереднім цільовим призначенням.

Зокрема, земельні ділянки, які вивільняються землекористувачем на наданих їм сільськогосподарських землях або лісових угіддях, повинні приводитися до стану, придатного для їх використання в сільському, лісовому, рибному господарстві, житловому будівництві або садівництві. У разі порушення ґрунтового покриття в процесі надкористування відповідний суб'єкт зобов'язаний знімати й зберігати верхній родючий шар земельних ділянок, а в подальшому здійснювати землювання, тобто наносити його на малопродуктивні ділянки або ділянки без ґрунтового покриття з метою залучення їх до сільськогосподарського виробництва. Крім того, на землекористувача та надкористувача покладено обов'язок вчасно здійснювати рекультивуацію порушених земель і передавати їх у встановлені строки землекористувачам, у яких вони були вилучені. Умови та строки відновлення цих земель, а також порядок їх передачі колишнім власникам визначаються органами, які надали земельні ділянки¹⁶.

Враховуючи той факт, що надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, проводиться після оформлення в установленому порядку прав користування надрами і відновлення земель згідно із затвердженням проектом рекультивуації на раніше відпрацьованих площах у встановлені строки, а відповідний порядок встановлений у ЗК України фактично відтворює відповідні положення кодексу України про надра, дотримання відповідних норм, має привести до забезпечення цільового і раціонального використання земельних ділянок та надр, з метою забезпечення гармонійної взаємодії людини з навколишнім природним середовищем, створення для цього економічних, екологічних, естетичних та зручних умов.

Отже, дослідження особливостей землі як об'єкта використання для надкористування, ураховуючи загальні риси, які притаманні будь-якій земельній ділянці, та особливості зазначеного її виду, дає можливість визначити наступні її характеристики: 1) можливість перебування у державній, комунальній та приватній власності; 2) надання їх проводиться після оформлення в установленому порядку користування надрами і приведення раніше наданих земельних ділянок у стан, придатний для використання їх за призначенням, а також повернення цих ділянок попереднім власникам або землекористувачам у встановлені законом або договором строки; 3) розміри таких земельних ділянок визначаються відповідно до затверджених в установленому порядку державних норм і проектної документації, виходячи з вимог технічної експлуатації тієї чи іншої ділянки надр, а також виду і способу освоєння надр; 4) місцезорозташування цих ділянок не залежить від меж гірничого відводу; 5) використання земель обмежується санітарно-епідеміологічними та екологічними вимогами; 6) використання земельних ділянок, які знаходяться в межах площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, для будівництва допускається у виняткових випадках лише за умов погодження з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. Зазначені характеристики доцільно закріпити у ЗК України, доповнивши його окремою статтею.

1. *Андрейцев В. І.* Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навч.-практ. посібник. – К.: Істина, 1999. – С. 3. 2. *Гайдуцький П. І., Стельмащук А. М.* Земля: власність, оренда, рента. – К.: Урожай, 1994. – С. 49. 3. *Шульга М. В.* Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Х., 1998. – С. 9–10. 4. *Шульга М. В.* Нові підходи до розуміння права власності на землю // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку. – Х., 1995. – С. 10. 5. *Ерофе-*

ев Б. В. Земельное право России: Учебник / Отв. ред. Н. И. Краснов. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – С. 541. **6.** *Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // ВВР України.* – 2002. – № 3–4. – Ст. 27. **7.** *Минаева А. А.* Понятие «правовой режим земель» и его значение в земельном праве // Экологическое право. – 2005. – № 1. – С. 43. **8.** *Крассов О. И.* Понятие и содержание правового режима // Экологическое право. – 2003. – № 1. – С. 23. **9.** *Ільницька Н. В.* Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – С. 8–9. **10.** *Томаш Л. В.* Правовий режим: поняття та ознаки // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – Чернівці: Чернівець. ун-т, 2005. – Вип. 282: Правознавство. – С. 24. **11.** *Шульга М. В.* Вопросы правового регулирования земельных отношений в населенных пунктах СССР // Проблемы социалистической законности. – Х.: Вища школа, 1988. – Вип. 22. – С. 116. **12.** *Козьяков И. Н.* Недропользование в странах СНГ: сравнительно-правовой анализ: Монография: В 2 кн. – К.: ООО «Имидж Принт», 2009. – Кн. 1. – С. 100–101. **13.** *Андрейцев В. І.* Екологічне право: Курс лекцій у схемах: заг. частина: Навч. посіб. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. – С. 11. **14.** *Каракаш І. І.* Особенности права собственности на природные ресурсы // Каракаш И. И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: Сб. избр. ст., докладов и решений] (1997–2007). – Одесса: Феникс, 2007. – С. 192; *Международно-правовые основы недропользования: Учебн. пособие / Отв. ред. А. Н. Вылегжанин.* – М.: Норма, 2007. – С. 24–25. **15.** *Жусупов Е. Б.* Правовое регулирование недропользования в республике Казахстан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. / Научно-исследовательский институт частного права Казахской государственной юридической академии Министерства образования и науки Республики Казахстан. – Алма-Ата, 2001. – С. 25–27. **16.** *Земельне право України: Підручник / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша.* – К.: Істина, 2009. – С. 449.